

ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ И ПРОЦЕСЪТ НА РАЗШИРЯВАНЕТО

доц. д-р Здравко Гъргаров

Интеграцията и глобализацията като обективни процеси са съпроводени с разчупване на статуквото, разместване на пластове и съответно отваряне на нови позиции за съюзяване и противопоставяне – процес, разкриващ бели петна в световното устройство, включително в международното право и международните институции.

За бившите социалистически страни обикновено се смята, че са започнали да се реформират в началото на 90-те години. Това е вярно дотолкова, доколкото тогава започва радикалната им трансформация в посока към пазарна икономика и плуралистична демокрация. Не трябва да се забравя обаче, че реформирането към повече пазар и демокрация (социалистически) стартира още в началото на 70-те години – първо в Полша, Чехословакия и Унгария, а по-късно и в останалите соцстрани. Върхът на тези реформи за България беше известният Указ 56 за стопанската дейност (1988 г.). Някои западни автори тогава квалифицираха тези реформи като „пълзящ капитализъм“, изграждан от неговите смъртни врагове, но, разбира се, не без активното съдействие и на Запада.

Редица анализатори определяха социалистическата система като временно явление, но много малко, а може би никой, не е очаквал, че тя ще слезе от историческата сцена толкова лесно, бързо и най-вече без почти никаква съпротива. И е много добре, че това стана така, защото съществуваша и прогнози, че това е възможно само с помощта на ядреното оръжие, при което заедно със социализма може да загине и светът.

Интригуващ е въпросът дали този преход стана по вътрешен, или по външен сценарий? Ако в началото на 90-те години е имало

колебание в отговора на този въпрос, то днес е напълно очевидна решаващата роля на външната намеса по подобие на днешните „цветни“ революции в някои бивши съветски републики. Тя се реализира чрез основните оръдия на външната политика на Запада и на САЩ – МВФ, Световната банка, Световната търговска организация и други. И в това няма нищо лошо, след като се възприема западният модел на пазарна икономика и плуралистична демокрация. По наше мнение бедата е по-скоро в това, че се оказва силен натиск в посока на шокова либерализация и ограничаване икономическите функции на държавата. Затова по-късно не друг, а доайнът на ортодоксалните привърженици на свободния пазар М. Фридман признава това за грешка, посочвайки, че върховенството на закона е по-важно от приватизацията и че институциите са решаващи за развитието. Но тези грешки в политиката на Запада по отношение на Изтока струваха твърде скъпо на бившите социалистически страни. За съжаление ликвидирането винаги става лесно и бързо, а създаването върви бавно и в случая продължава вече второ десетилетие, без да е много ясно кога ще бъде достигнато изходното положение.

Съществува и друг въпрос: имаше ли интерес Западът да съдейства за осъществяване на такива реформи, и то така, че Изтокът по най-бързия начин да стъпи на краката си, за да му стане конкурент? Наивно е да се смята, че някой друг ще отстоява чужди интереси. Затова реформирането и моделирането на Изтока по начин, който е в интерес на Запада, стана напълно естествено и нормално. А това, че източноевропейските страни не успяха в необходимата степен да защитят своите интереси, си остава техен проблем не само сега, а и в бъдеще. Неслучайно много често, по повод на интересите, се цитира английската кралица, която е заявила, че Великобритания няма вечни приятели, а има само вечни интереси. Защото в международните отношения няма място за емоции, а има само интереси.

Съвременните интеграционни процеси и глобализацията ще продължат да либерализират международните отношения, както и да облекчават мобилността на хора, стоки и услуги. Това най-ярко се проявява в западноевропейския регион.

В началото на новия век ЕС навлезе в нов, безпрецедентен етап от своето развитие. Броят на неговите членове от 15 нарасна до 25 през 2004 г., за сметка на държавите от Централна и Източна Европа, с перспективата през 2007 г. да стане 27. Всичко това не е обикновено увеличаване, а нов етап в разширяването и развитието на ЕС.

Проблемите пред новите членове на ЕС от гледна точка на вътрешните фактори, се свързват с последствията от някои грешки в процеса на тяхното реформиране през изминалото десетилетие. Основната задача, пред която бяха изправени тези страни, беше свързана с бързото формиране на ефективен собственик, който да поеме лостовете на стопанското управление от ръцете на неефективната тоталитарна държава. Според обществените интереси и нагласи такъв собственик може да бъде този, който редовно и добросъвестно си плаща данъците и създава работни места. Обаче при практическото решаване на тази задача се допуснаха две съществени грешки – *първо*: огромната държавна собственост не беше предпазена от разхищение; и *второ*: в повечето страни проведената приватизация практически предаде целия производствен потенциал в ръцете на неефективни собственици. С други думи, направи се опит да се внедрят пазарни отношения при отсъствие на реални и ефективни пазарни субекти.

До какво по наше мнение могат да се сведат основните причини за възникналите проблеми в процеса на икономическите реформи?

Първо: до присъщия за този период дълбоко вкоренен „социалистически“ манталитет в съзнанието на „реформаторите“ – политици и учени, смятащи се за демократи. А той е свързан с познат и приложен преди години метод – „да се отнеме и да се раздели“. Но този път ставаше въпрос да се отнеме не от „богатите“, а от държавата. Смяташе се, че с разрушаването на производствения монопол на държавата ще се изградят нови икономически отношения с конкуриращи се помежду си предприятия с различни форми на собственост, в това число и под управлението на трудовите колективи. Процесът на „разпределение“ на държавната собственост започна още преди приватизацията с даването на икономическа самостоятелност на държавните предприятия. С

това се позволи на чиновниците да се занимават с търговска дейност за чужда сметка, което им даде възможност за кратко време, без да нарушават законите, да разграбят огромната държавна собственост. Защото, когато директорът на дадено предприятие продава на безценица скъпи суровини или продукцията и купува многократно по-скъпо оборудване, формално нарушение няма, тъй като доказването на подкупите практически е невъзможно. Този процес на обогатяване на отделни лица за сметка на държавата се възприемаше като нещо неизбежно и даже се смяташе, че само така може да се осъществи първоначалното натрупване на капитал и да се възроди търговската инициатива, да се създаде частен сектор в икономиката, способен да се конкурира с държавния. Надеждите обаче се оказаха напразни, защото в резултат на неблагоприятния инвестиционен климат и съмнителните пътища за натрупването му националният капитал се ориентира към чужбина. Не беше отчетено главното, че за разцвета на една икономика, основана на частната собственост, е нужен не толкова капитал, колкото условия, при които има логика той да се влага. И животът показва, че в страни, където се създадоха по-благоприятни условия, той се появи.

Второ: до формите на приватизация. Водени от желанието да внедрят „най-модерните“ западни форми, новоизлюпените „демократи“ започнаха приватизацията с акционерни форми независимо от това, че условията не позволяваха тяхното успешно функциониране. Както е известно, за ефективното функциониране на акционерните дружества (корпорациите) са от значение три главни фактора: *първо* – разумно стопанско законодателство; *второ* – развит фондов пазар; и *трето* – наличие на прослойка от частни мениджъри с висок обществен статус, който им диктува съответно поведение. Отсъствието на тези фактори прави корпорацията (държавна, частна или смесена) неефективна. Дейността на ръководствата на компаниите практически винаги ще има полукриминален характер. В началото нищо не се промени в статуса на ръководителите на новосъздадените акционерни предприятия. Ако преди това те извършваха сделки с търговски-

те структури в техен интерес (срещу определена лична изгода) в ущърб на собственика (държавата), то и след това те продължиха тази своя дейност, но вече в ущърб на акционерите. В последните години ситуацията рязко се измени. Новите собственици започнаха да купуват контролния пакет акции на приватизираните предприятия. Това би могло да се смята за крачка напред, тъй като предприятията придобиват стопанин. Но в повечето случаи новите стопани са ярък пример на неефективни собственици. При унищожителното данъчно облагане и високата инфлация е разбираемо поведението на собствениците на предприятия да бягат от данъците, като не показват в своя баланс печалба. Но рано или късно този период ще отmine и ще дойде време, когато ще стане по-изгодно да се излезе "на светло", т.е. – да се плащат нормално данъци и всички операции да се провеждат законно.

Най-важните условия за икономическото развитие на страни в преход по наше мнение се свеждат: *първо* – до изграждането на работоспособна държавна структура, *второ* – до наличие на ефективни собственици и *трето* – до формиране на благоприятен инвестиционен климат. Една държавна структура може да се смята за работоспособна, когато максимално ограничи противозаконните операции, създаде благоприятен инвестиционен климат и остави проблема за ефективността на собствеността в ръцете на самите собственици.

Световният опит показва, че инвестициите са основният лост за развитието на икономиката на базата на съвременните технологии. И проблемът се свежда не само до преки финансови инвестиции. Не по-маловажно е широките слоеве от населението да инвестират в икономиката своята инициативност, творчески дух, усърдие, добросъвестност, честност и трудолюбие. Пазарът сам по себе си не може да създаде инвестиционен климат. Това трябва да стане основен проблем на държавата, която да осигури изпълнението на определени условия:

- коренна реконструкция на инфраструктурата;
- стабилизиране на социалната атмосфера;
- създаване на стабилна законодателна база;

- оптимизиране на данъчната и митническата система;
- устойчивост на националната валута.

При анализа на хода на реформите в страните от Източна Европа е трудно да се определи границата между постиженията и загубите. Очевидно е, че са постигнати и определени, макар и различни, успехи за трансформиране на икономиката в демократична пазарна система.

Придвижвайки се на Изток, ЕС забележимо увеличи своя ресурсен потенциал, превръщайки се в един от най-големите пазари в света с над 500 млн. потребители, като запазва пространствената динамика на интеграцията. В политически план ЕС се превърна в хегемон върху основната част от Европа, което му придаде съвършено друга тежест, статус и позиции в света.

Приемането на нови членове със съвършено други пазарни, социално-икономически и екологични характеристики, с дълбоки международни и междудържавни противоречия, не може да не се отрази както върху състоянието на Евросъюза, така и върху всеки един от членовете. Разширяването несъмнено носи както плюсове, така и минуси и за едните, и за другите. Новоприетите разглеждат своето влизане в ЕС като начин за просперитет в „семейството“ на богатия Запад. Техните икономики очакват финансови инвестиции, съвременни технологии, изгоди от единната валутна система, помощи за изостаналите райони, достъп до пазарите на ЕС и единна външнотърговска политика, както и намаляване на опасността от въоръжени конфликти в региона.

Очакванията са, че новият етап ще бъде съпроводен с нови идеи, планове и оптимизъм за бъдещето на Съюза. Заедно с това отново се разгорещават споровете за бъдещето на ЕС.

На Запад отношението към разширяването е противоречиво. Богатите страни (особено Германия) и мощните корпорации очакват безмитен достъп в нови райони, а техните филиали в тези страни – по-евтина работна сила и изгоди от географското разположение. Други страни от ЕС се опасяват, че ще намалееят финансите за тях от общия бюджет на ЕС, насочвани вече за подпомагане на стопанствата на новоприетите страни.

Едно нещо се възприема като обективно и категорично – че развитието на интеграционните процеси е фактор, който ще ускорява икономическия прогрес на всички, влизащи в обединението страни.

Разширяването и приемането на нови страни членки на ЕС става на базата на четири основни критерия:

Първо: стабилно функциониране на националните институции, осигуряващи демократизъм, върховенство на закона, правата на човека и защита на интересите на националните малцинства;

Второ: наличие на действаща пазарна икономика;

Трето: конкурентна способност, която да издържи на натиска на пазарните сили, действащи на вътрешния пазар на ЕС;

Четвърто: готовност да бъдат приети в пълен обем задълженията, произтичащи от членството в ЕС.

По оценки на Европейската комисия нито една от новоприетите страни не отговаряше напълно на посочените критерии. Затова самият процес на присъединяването беше съпроводен с интензивна подготовка към бъдещото членство. За всяка от страните беше разработена индивидуална стратегия с определяне на приоритетите, конкретните действия и срокове за осъществяване, в това число и в сферата на формирането на пазарната икономика, демократичността на правните норми, усъвършенстването на органите за управление, борбата с престъпността, социалната и регионалната политика, политиката в редица ключови отрасли на икономиката (енергетика, агробизнес, транспорт) и т.н.

По отношение на новоприеманите страни като напълно оправдано се разглежда прилагането на концепцията за „различните скорости“, поради достатъчно различните нива на тяхното икономическо развитие (табл.1.). Проблемите пред ЕС произтичат от факта, че неговите икономически изгоди от разширението засега са потенциални, а прирастът на ресурси се отнася основно до земеделския и човешкия потенциал на новоприетите. Имайки 100 млн. жители, новоприсъединилите се страни увеличават БВП на ЕС общо с 5%. Това, *първо*, е много по-малко, отколкото при всяко от предишните разширения; *второ*, по този начин забележимо намалява показателите за развитието на ЕС като цяло и,

трето, практически всички от тези страни в последните години се намираха в състояние на икономическа криза.

Таблица 1

Социално-икономически последиствия при отделните етапи от разширяването на ЕС (%)

Етапи (по броя на страните)	Прираст на територия	Прираст на население	Прираст на БВП	Изменение на БВП на човек от населението	Среден БВП за ЕС на човек от населението (ЕС (6) = 100)
6–9	31	32	29	–3	97
9–12	48	22	15	–6	91
12–15*	43	11	8	–38	9
15–25	34	29	4	–16	75

*С отчитане обединението на Германия

Съществена е и вътрешната диференциация сред новоприетите, чийто БВП на човек от населението, при средно 32% от средния за ЕС, се колебае от 59% (в Словения) до 18% (в Латвия). По този начин вътре в интеграционното пространство на ЕС възниква конгломерат от бедни и богати страни, т.е. – своеобразна „втора категория“ страни. Нещо повече, във всяка страна съществува и своя регионална диференциация. Например, ако в Чехия БВП на човек от населението средно е 49,2% от аналогичния показател за ЕС (15), то в Прага той е 74,8%, а в Централна Бохемия – 42,8%. Същият показател в Полша е 27,3% (във Варшава – 46,2%, а в прилежащите райони – 26,5%), в Унгария – 34,8% (в Будапеща – 62%, а на североизток – 23,8%). Така че в разширяващия се Европейски съюз съществен проблем са и междурегионалните проблеми в развитието.

Към ЕС се присъединиха основно малки страни с икономически структури, претоварени с тежка и добиваща промишленост и обширни масиви от неефективно селско стопанство, изискващо коренна модернизация. В тях все още не са доведени докрай пазарните реформи, включително и приватизацията. Върху регио-

налните проблеми на развитието особено влияние оказват още и етническите проблеми, тъй като националните малцинства в Румъния съставляват 13%, в България – 14%, в Словакия – 18%, а в Прибалтика картината е още по-сложна.

Според оценки на Европейската комисия в тези страни все още са недостатъчно ефективни административната и съдебната система. Проблемни са незадоволителното спазване на законите и високата престъпност, състоянието на околната среда, поддържането на жизнения стандарт на населението. Още по-малка е готовността на страните за присъединяване към валутния съюз на ЕС и единната валута. Затова в разширения ЕС неизбежно се създава вътрешно ядро от държави, приели новата валута, и обширна зона от недостатъчно стабилна валутно-финансова периферия, което често поражда остри дебати.

Очевидно е, че новопретите страни не са в състояние самостоятелно да преодолеят своето изоставане в обозримо бъдеще. Още дълго време ЕС ще решава проблемите с държави, претендиращи за редовно преразпределение на ресурси в тяхна полза. Като цяло възможностите на ЕС ще намаляват. Цели географски райони от ЕС (15) ще се лишат от предишните си привилегии. Защото разширяването на ЕС е продиктувано в по-голяма степен от политически мотиви, отколкото от конкретна икономическа целесъобразност. В този дух са и документите на Европейския парламент, в които се посочва, че „разширяването е преди всичко политическа цел, политическата важност на която далече надхвърля влаганите за тази цел финансови средства“ и затова „следва с цялата ѝ решителност да се подчертае, че проблемът за цената на разширяването в никакъв случай не трябва да вземе надмощие над свързаните с него принципи политически съображения“.

Във връзка с разширяването различни са и позициите в предприемаческите среди. Едрият бизнес и банките са удовлетворени от възможностите за усвояване на нови пазари, от използването на по-евтиния труд и суровини на присъединилите се страни и от участието в приватизацията. В нискотехнологичните отрасли фирмите от ЕС се опасяват от така наречения „социален дъмпинг“, т.е. – от

евтини стоки от Изтока. Не желаят да делят своите субсидии с новоприетите страни и средите на дребното и средното фермерство. Те открито се безпокоят от перспективите за конкуренция с аграрното производство в Централна и Източна Европа.

Недоволството от присъединяването най-силно се чувства в южните части на ЕС, относително изоставащи в своето развитие. Идеята за „Европа на различните скорости“ фактически дели страните на първа и втора категория.

В областта на селското стопанство проблемите са най-остри, тъй като интеграцията предполага постигане на пълно единство на цените, размерите на компенсациите, нормите за извеждането на земеделски земи от оборот и квоти за отделните видове продукция, които се произвеждат в ЕС в по-големи количества. Защото даже приемането на страни като Австрия, Швеция и Финландия с техните неголеми, но високоразвити селски стопанства, беше повод за сериозни търкания по тези въпроси.

Основните проблеми пред аграрната интеграция на новоприетите страни се отнасят до следното:

Първо: ниската производителност на аграрния сектор. Посевната площ на новите членове е 44% от аналогичния показател за ЕС (15). При това броят на заетите в селското стопанство достига 9,5 млн., или 26,7% от общия брой на заетите, срещу 8,2 млн. и 5,7% съответно в ЕС (15);

Второ: сложната ситуация, в която се оказва селското стопанство на страните от Централна и Източна Европа в резултат на ликвидирането на крупните селскостопански обединения и превръщането им в неефективни кооперативи;

Трето: проблемите с разпространяването на финансовите привилегии по повод на Единната аграрна политика върху новоприетите страни. Чрез различни субсидии ЕС поддържа изкуствено ниски цени на селскостопанската продукция, регулира постъпващите на пазара количества и издига високи бариери пред по-евтиния внос.

Следователно колкото е по-нисък доходът на човек от населението, колкото е по-голям броят на заетите в селското сто-

панство и колкото по-важна роля играе аграрният сектор в една или друга страна от новоприетите, толкова по-голяма ще бъде тяхната потребност от субсидии, ако се запази съществуващата политика на дотации в ЕС.

Важно перо на разходите в съюзния бюджет, което също поражда сериозни проблеми, са асигнациите в регионалната политика за подкрепа на изоставащите региони и страните с по-ниски нива на среден доход. От тези фондове се ползват преди всичко Испания, Гърция, Португалия и Ирландия, а също и източните райони на Германия. Но дори най-богатата страна от новите членки (Словения) изостава по този показател от най-бедната в ЕС (Гърция). Следователно всички десет новоприети страни трябва да получават помощи от структурните фондове. Това предполага разходите за регионалната политика да се увеличат 1,7 пъти. Да се увеличат в такава степен за тази цел данъците е нереално и единствената възможност е да се намалят асигнациите на досегашните им потребители. Освен това новите членки намаляват нивото на средния доход за ЕС, което ще доведе до ефекта, при който доходите на много райони от Италия, Испания и Ирландия да надхвърлят тавана на доходите, над който вече не се отпускат средства от структурните фондове на ЕС или се отпускат в много по-малки размери.

Една от най-важните задачи на европейската интеграция е свързана с подкрепата на малките и средните предприятия. За Европа тези предприятия са извънредно важни по няколко причини:

Първо: те създават голямо количество работни места;

Второ: действат в най-важния сектор на икономиката – услугите;

Трето: практикуват непълнен работен ден и гъвкави схеми на заетост;

Четвърто: влияят върху процеса на оптимизация на размера на крупните предприятия, поемайки определени функции като подизпълнители.

Средните и малките предприятия притежават много по-голяма гъвкавост от крупните предприятия. За големите фирми е много трудно да се приспособяват към бързите темпове на икономиче-

ски промени и към пазарната конюнктура поради своите мащаби и сложна структура. Противоположно на тях малките и средните предприятия са в състояние бързо да се нагаждат към променящите се потребности на потребителите и изискванията на клиентите. Но и проблемите пред тях не са малко. По данни на Европейската комисия половината от тях фалират в първите пет години от своето съществуване. Сред факторите, влияещи на този процес, са:

- Невъзможността за достъп до изследователските програми и техните резултати;
- Несъвършеният мениджмънт;
- Високите разходи по заемния капитал, което е съпроводено с голям риск при тяхното кредитиране;
- Трудностите при излизане на нови пазари.

Изграждането на единен европейски пазар спомага за развитието на малките и средните предприятия за сметка на промяна в структурата на търсенето, премахването на техническите и физическите бариери пред износа и заетостта на населението. Перспективите за развитието на малкия и средния бизнес в новоприетите страни ще зависи в голяма степен от успешното преодоляване на бюрократичните препятствия и недостига на финансови ресурси.

Някои политици биха желали да прекратят процеса на разширяване на ЕС. Това обаче не е така просто, както изглежда на пръв поглед. Турция вече десетилетия чака своя ред, подписвайки споразумение за асоцииране още през 1963 г. и подавайки официална заявка през 1987 г. Други страни на Балканите „чукат на вратата“ на Европейския съюз. И, ако те бъдат приети, какъв ще е подходът към европейските страни от бившия Съветски съюз и към самата Русия? По своята идея ЕС е замислен като свободна либерална организация, която не изповядва дискриминация от какъвто и да е род. Затова тя не може така просто да отхвърли Турция с религиозни мотиви или Русия поради недоверие в нейното бъдещо поведение. Следователно бъдещето на ЕС е необходимо да се обвърже с някакви обективни критерии.

Вече десетилетия дебатите се водят около две алтернативи – *разширяване* (т.е. – увеличаване числеността на членовете) и

задълбочаване (т.е. – по-тясно коопериране между съществуващите членове) на интеграционния процес. Лансира се и идеята за вътрешни кръгове на по-тясно обвързаните страни от ЕС. Това означава единна Европа да се превърне в редица частично пресичащи се „клубове“. При това правилата на един клуб ще са задължителни за някои членове на ЕС, но няма да са задължителни за останалите. Привържениците на идеята за федерализма възразяват, като подчертават, че такъв клубен принцип за структуриране няма да позволи на ЕС да действа на световната арена като единна сила. В тази връзка следва да се отбележи, че сегашното разширение на ЕС не предизвиква противодействие сред останалите групировки в света, тъй като разширяваща се Европа не крие заплахата за превръщането ѝ в свръхдържава.

Географското местоположение прави България страна с ключово значение в югоизточната част на Европа както в икономически, така и в политически план. Важните геостратегически позиции могат да се проявят както в определени предимства, така и в блокиране на социално-икономическото развитие на страната.

Икономическите измерения на пространствените фактори се свързват с движението на капитали, включването на страната в европейските, регионалните и глобалните мрежи, обмена на стоки, услуги и работна сила в нашия регион, регионалните инфраструктурни инвестиции, въздействието върху развитието на военните инфраструктури (чуждестранни бази), върху икономическия климат, както и възможната политическа нестабилност в Югоизточна Европа.

В началото на 90-те години в България стартира процес на реформиране на икономиката на страната. За него беше характерно отсъствието на структурна трансформация, икономически спад, висока инфлация и политическа нестабилност. Тежката криза през 1996–1997 г. беше породена от непримирими конфликти на интереси между и в рамките на водещите политически сили във връзка с приватизацията и управлението на икономиката. След този период българската икономика премина от състояние на дълбока дефлационна депресия към стагнация, продължила практически до 2001 г.

В периода 2002–2005 г. стопанската обстановка в страната се промени в положителна насока вследствие на задържането на лихвите на международните пазари на ниско равнище, частичното репатриране на изнесените капитали, обезценяването на американския долар и по-очертаните евроинтеграционни перспективи. Членството на България в НАТО създаде по принцип по-благоприятни перспективи за намаляване на политическия риск в бизнеса, без на този етап да се забелязват конкретни последици от това.

През последните години се наблюдава незначително намаляване на номиналното данъчно облагане, но за сметка на увеличаване дела на косвените данъци, които заедно с променената структура на подоходното облагане прехвърлят данъчната тежест върху хората със средни и ниски доходи. При това положение се увеличи реалното данъчно облагане по един социално неприемлив начин.

Пред България стоят сложни проблеми с ефективността на функционирането на пазарните институции (25–33% от брутния вътрешен продукт се генерира от сивия сектор на икономиката), а също и със способността на българските производители да издържат на конкурентния натиск, характерен за всяка отворена икономика, и възможностите на страната да поеме интеграционните ангажименти пред Европейския съюз.

Пред страната стои и задачата да поддържа устойчив и експортно ориентиран растеж. Това предполага не просто номинално нарастване на износа, а такова развитие на икономиката, при което инвестициите и технологичният трансфер да се насочват към експортните отрасли и това да предопределя тяхното изпреварващо разширяване. Тези задачи са изключително трудни в условията, когато доходите на основната част от населението са на границата на покриването на първичните потребности. Част от основните потребности се покриват чрез нарастващия дълг към банковия сектор, а около 30% от населението практически е извън пазара и още толкова работи в сивата икономика.

През 2002–2004 г. в банковия и финансовия сектор на страната настъпиха значителни промени, изразяващи се в увеличаване

на вътрешния кредит за частния сектор и повишаване индексите на корпоративните ценни книжа. Постепенно нараства ролята на преките чуждестранни инвестиции извън процеса на приватизацията. Появява се интерес от страна на стратегически инвеститори към секторите с по-висока норма на печалба. Този положителен процес очаква подкрепа от страна на държавата. В същото време се влошава положението с дългосрочната структурна безработица. Външнотърговският и текущият платежен баланс нарастват. Износът нараства относително бавно, докато вносът се увеличава ускорено. Изострят се и регионалните различия в равнището на доходите и заетостта, което води до нарастване на социалното разслояване.

Повечето от посочените проблеми са взаимосвързани, при което решаването на един от тях е невъзможно без развитие в останалите. Това предполага да се търсят такива инструменти в правителствената политика, които най-бързо и ефективно могат да изведат страната на съвременен ниво.

Основната цел на икономическата политика в краткосрочна перспектива се свързва с преодоляване на тенденциите към относително изоставане на доходите и качеството на живота на хората в България в сравнение с Европейския съюз. Най-важното практическо условие за това е да се търсят възможности да се гарантира използването на всички налични ресурси, необходими за икономическото, политическото и социалното интегриране на България в обединена Европа. Това предполага либерален подход на управление на страната по отношение на насърчаването на частната инициатива и едновременно с това социален подход от гледна точка на макроикономическото регулиране и преследването на националните приоритети. Значителен първи за икономически растеж и повишаване на реалните доходи се крият именно в по-нататъшната либерализация на икономиката и насърчаването на конкуренцията. В същото време се наблюдава необосновано оттегляне на държавата от изпълнение на нейните стратегически регулативни функции. Това засяга макроикономическата политика, инфраструктурата, иновациите, информацион-

но-комуникационните технологии, образованието, здравеопазването, енергетиката, селското стопанство, регионалната политика и редица други сектори. Това е може би и главната причина за сравнителната изостаналост на българското общество и ниската конкурентна способност на българската икономика.

Очаква се през следващите 10–15 години частната инициатива и държавното регулиране да се превърнат във взаимно допълващи се фактори на икономическия растеж. Това се отнася не само до чисто вътрешните икономически процеси, но и до чуждестранните инвестиции и евроинтеграцията.

Евроинтеграционните процеси предполагат както елементи на координация със страните от Европейския съюз, така и неизбежна конкуренция с държавите, с които България взаимодейства в по-глобален мащаб. Напълно постижими са темпове на растеж на българската икономика от 6,5–8%, вместо сегашните 4,5–5,5%, при положение че не настъпят сериозни негативни изменения в международната икономическа конюнктура. По този начин може да се гарантира постепенно излизане от периферния статус и на икономиката, и на държавата, и развитие на трайни черти на национално стопанство, характерни за средните европейски страни.

Глобализирането на света с всички принадлежащи на този процес характеристики ще продължава да бъде доминиращ геополитически процес, определящ цялостната динамика на международните отношения. За България този период ще бъде доминиран от приемането на страната в Европейския съюз с всички произтичащи от това ангажменти, задължения и права. В практически план това ще доведе до две изключително важни изменения, засягащи както начина на осъществяване на външнополитическата дейност, така и на нейното съдържание – доброволен отказ от част от националния суверенитет и предаването му на наднационалните органи на Европейския съюз и трансформиране на голяма част от днешните външнополитически проблеми във вътрешнополитически задачи на страната в рамките на Съюза. Затова предстоящият период ще изведе външната политика като водеща в цялостното развитие на страната, което ще опре-

деля и значението на формулирането на националните външно-политически приоритети.

Стратегическият избор на България за евроатлантическа интеграция определя развитието на двустранните отношения със страните от ЕС като приоритет във външната политика на страната. Партньорството с тези държави е ключово за осъществяване на членството ни в ЕС в предвидените срокове, за догонващ растеж на българската икономика, за създаване на оптимална външна среда за приключване на икономическите, правните, социалните и административните реформи, за пълно синхронизиране на законодателството ни с правните норми на ЕС.

Приемането на България в ЕС и членството в НАТО променят радикално регионалните измерения на външната политика на страната в Югоизточна Европа, Черноморието и Кавказкия регион. Ще се увеличи нейната международна тежест и значение като фактор на сигурност и стабилност, център и пример за другите страни. В същото време ще ѝ се наложат нови, общоевропейски отговорности като външна граница на ЕС. На България предстои да заеме водещо място в утвърждаването на европейските стандарти и процесите на стабилизация и развитието на сътрудничеството в Югоизточна Европа, което е важен елемент на европейския интеграционен процес.

Развитието на двустранните отношения се очертава да се основава на интересите и мястото на България в глобалния свят. Това ще означава:

- Съчетаване на европейската идентичност на страната с партньорството със САЩ;
- Активизиране на двустранните отношения с Русия и другите страни от ОНД;
- Укрепване (съобразно нашите възможности) присъствието в страните от Азиатско-тихоокеанския регион;
- Активизиране на контактите с традиционните партньори от арабския свят и Израел;
- Динамично развитие на контактите с държавите от Латинска Америка;

– Преодоляване на спада в отношенията със страните от Африка.

Стратегическият външнополитически избор засилва позициите на България в глобалните процеси. Членството в НАТО гарантира подобаващо място на страната в европейската и международната политика и сигурност и създава нови възможности за по-ефективно защитаване на националните интереси. В тази връзка предстои да се решават редица приоритетни външнополитически задачи, свързани с провеждането на балансирана, активна и отворена политика за укрепване сигурността на България: координирана борба с международния тероризъм, подкрепяне на усилията за разоръжаване и ограничаване разпространението на оръжията за масово поразяване, укрепване ролята на ООН, международните институции и международното право.

Като особено важен приоритет във външнополитически план предстои да се разработят ефективни механизми за защита на българските граждани в чужбина, на юридическите лица и на българската диаспора зад граница. Той се отнася до ефективна консулска защита, подпомагане на културните, образователните и църковните обединения на българската диаспора зад граница за съхраняване на нашите езикови, културни и религиозни традиции, както и на българските имоти зад граница, възстановяване на контактите с чуждестранни граждани, учили и работили тук, с оглед на тяхното ангажиране за развитие на двустранните отношения и активно лобиране в полза на България.

Присъединяването на България към Европейския съюз има стратегическо значение за вписването ѝ в глобалните икономически процеси. От макроикономическа гледна точка това означава включване на страната в една мощна валутна зона. Но интегрирането на държавата в единния пазар на ЕС е сложен процес, предполагащ определено технологично и инфраструктурно развитие, прилагане на единни стандарти и политики, засилено присъствие на европейските транснационални банки и корпорации на българския пазар, повишаване на доходите и социалната защита на труда и т.н. Това означава, че модернизацията на реалния сектор следва да изпревари формалното включване в еврозоната, тъй

като развитието на икономическия обмен между държавите от ЕС предшестваще въвеждането на еврото.

С оглед на успешното завършване на процеса на евроинтеграцията в следващите десет години на България предстои да решава няколко стратегически задачи:

- Довършване на изграждането на действаща пазарна икономика;
- Изграждане на конкурентоспособни национални компании в едрия, средния и дребния бизнес;
- Разработване и прилагане на национална стратегическа програма за мястото на българската икономика в Югоизточна Европа през призмата на новите възможности и предизвикателства;
- Постепенно приближаване към маастрихтските критерии във финансовата област.

В перспектива България ще се сблъсква с необходимостта от заделяне на бюджетни и инвестиционни ресурси в областта на социалната сфера, образованието и квалификацията, инфраструктурата, енергетиката, селското стопанство, регионалната политика, опазването на околната среда и др. Тези ресурси ще изискват поддържане на дял от държавните разходи в БВП на България близък до този на ЕС – около 40%. На България предстои да изгради система и механизми за бързо и рационално усвояване на ресурсите от ЕС. За тази цел предстои качествено подобряване на административния капацитет за водене на преговорите и усвояването на финансовите средства на централно и регионално ниво, да подобри функционирането на правораздавателната система, за да повиши ефективността на пазарната система.

През призмата на българските интереси и възможности основна трудност е финансовото осигуряване на прилагането на европейските изисквания. Това засяга всички проблемни сектори. Сумарният обем на всички допълнителни бюджетни разходи и инвестиции се измерва с десетки милиарди евро. Способността за усвояване на средствата по линия на ФАР, ИСПА и САПАРД, а в бъдеще и на структурните и регионалните фондове на общността, ще зависи от капацитета на държавната администрация

за създаване и подбиране на качествени планове за регионално, структурно и социално развитие.

Наличието на циклична и структурна безработица, както и слабото натоварване на производствените мощности изискват едновременно реализиране на две главни цели – по-висока заетост и намаляване на търговския дефицит, за което е необходимо разработване на приемлива концепция.

При българския вариант на валутен борд ролята на фискалната политика неимоверно нараства, а парично-кредитната политика е с изразено подчинен характер. Това означава, че рационалното управление на държавния дълг и фискалния резерв, равнището и структурата на данъчното облагане, както и събираемостта на данъците и митата, вече се превръщат във въпрос номер едно на икономическата политика. За целта се налага запазване на фундаменталните принципи на валутния борд и ориентиране на основния лихвен процент към съответните нива в евро плюс премия за риск, която международните капиталови пазари формират по заемите на българското правителство. Такава политика води до оптимално контролирано заместване на външния дълг с вътрешен, стимулиране на спестяванията, задвижване на инвестиционния процес и в крайна сметка до намаляване на търговския дефицит.

В процеса на глобализация усилията на страната се очаква да бъдат ориентирани към формирането на рационална отраслова и географска структура на вноса и износа, като се отчитат нарастващата конкуренция на световните пазари и такива фактори като членството в Световната търговска организация и благоприятните перспективи, които идват от членството в НАТО и ЕС.

Ресурсите на българския експорт в промишлеността са свързани главно с включването на съответни предприятия като поддоставчици в транснационалните мрежи и също като резултат от инвестиционна активност у нас на транснационалните компании. Пред селскостопанския износ се открива шанс България да възстанови редица от загубените позиции като износител на плодове и зеленчуци за пазара на ЕС, както и да заеме свои ниши в силно развиващия се напоследък пазар на биопродукти. Храни-

телно-вкусовата промишленост има бъдеще най-вече като част от транснационални производствено-пласментни мрежи.

Все по-важен компонент на икономическата и социалната политика на България става и ще става пенсионното осигуряване. Основните причини за това са две: от една страна – конвергенцията на българската икономика към икономиката на ЕС предполага значителен натиск за увеличаване равнището на доходите, включително и на пенсионните, и, от друга страна – демографските прогнози показват, че следва да се очаква увеличаване на броя на пенсионерите при намаляване на дела на хората в активна възраст, които плащат пенсионни осигуровки. Едновременното действие на тези две тенденции, без да бъдат предприети ефективни мерки за тяхното омекотяване може да доведе до изключително сериозни отрицателни последици. По данни на Американската агенция за международно развитие през 2020 г. средната продължителност на живота в България се очаква да се увеличи на 77,58 години (71,96 през 1998 г.), а броят на пенсионерите да се увеличи до 47% от населението (35% през 1998 г.).

Повишаването на реалните пенсии е една от основните цели, която се преследва в средносрочен период. В момента средната пенсия в България е едва 27% от средната работна заплата. Това показва, че при пенсиониране доходът спада драстично. Повишаването би могло да се постигне по два начина: чрез увеличаване на номиналната сума, която може да се изплати на един пенсионер, и чрез увеличаване на алтернативните източници на доходи. Важен инструмент за повишаване на реалните пенсии и намаляване на разликите в доходите между работещи и пенсионери е спестяването на част от доходите в трудова възраст. При анализа на влиянието на членството в ЕС върху пенсионната система следва да се отчита възможността за трансфер на осигурителни права с увеличаването на трудовата мобилност в рамките на Съюза.

В условията на присъединяване към ЕС България е изправена пред сериозни предизвикателства. В новия век съвременните общества са изправени пред един нов феномен – знанието. Потребността страната да изгради своята икономика и общество на

основата на най-новите постижения на интелектуалните и информационните технологии поставят сериозни изисквания пред образователната система. Появи се необходимост от значителни промени в парадигмата на инвестициите в образованието – от държавни разходи към инвестиции в знанието. В средното образование усилията са насочени към решаване на проблемите, свързани с неговото управление и инвестиране, с обучението и развитието на образователни кадри, с ограничаване на отпадането на деца от образователната система и високо качество на образователните услуги във всички училища. Висшето образование все повече се ориентира към тясно сътрудничество между държавата, академичната общност и работодателите при създаването на системи за управление и оценка на качеството. В процеса на контрола и оценката на качеството с реални възможности за влияние върху развитието активно се включват и студентите. Финансирането на висшето образование е ориентирано към достигане на средното ниво от 2% от БВП, каквото е за страните от ЕС, а в по-дългосрочна перспектива и до нива от 3% от БВП. Създава се и система за кредитиране на студентите с подходящи финансови инструменти, предполагащи диференциран механизъм за погасяване.

Икономиката на знанието идва да замени традиционните представи, че трудът и капиталът са основните фактори на икономическия растеж. Падането на физическите бариери пред разпространението на информация и все по-глобализиращият се свят придават вече и качествено нови характеристики на постиндустриалните общества – те се превръщат в информационни общества, в общества с качествено нова структура и организация, основана на глобалния достъп и използване на информационни и комуникационни мрежи и услуги без национални, географски, политически или други ограничения.

Литература

- Бекс, П. Европейският валутен съюз, международни аспекти, С., 1998.
Бжежински, Зб. Изборът. Глобално господство или глобално лидерство, С., 2004.
Борко, Ю. Быть ли „Единой Европе“ в XXI веке? М., 2002.
Величков, Й. Американската външна политика 1990–2005, С., 2005.

- Гагарина, Г. Ю. и др. Экономика Европейского союза, М., 2003.
- Ганчев, Ганчо и др. България в обединена Европа (управленска програма 2005–2009), С., 2005.
- Ганчев, П., Д. Димитров. Бъдещето на Европа, С., 2004.
- Генов, Г., Е. Панушев. За по-голям и по-силен Европейски съюз, С., 2001.
- Георгиев, Л. След Студената война, С., 1998.
- Гьргаров, З. Световната икономика и международните икономически отношения, Благоевград, 2004.
- Гьргаров, З. Икономика на Европейския съюз, Благоевград, 2005.
- Европейски програми, Информационен център на ЕС, С., 2003.
- Зиглер, Ж. Новите господари на света, С., 2003.
- Зиновиев, В. Югоизточна Европа – традицията на два континента, С., 2005.
- Иноземцев, В. Европейская экономика в XX веке, МЭМО, 2002, №.1.
- Кейган, Р. За рая и силата. Америка и Европа в новия световен ред, С., 2004.
- Купър, М. Т. Войни за ресурси, С., 2003.
- Купър, Р. Разпадането на нациите, С., 2004.
- Ленард, Д. Европейският съюз. Справочник, С., 1996.
- Николов, Ч. и др. Европейска интеграция, Благоевград, 2003.
- Николов, Ч. и др. Европейско стопанство, Благоевград, 2005.
- Сардар, З., Дейвис, М. Защо хората мразят Америка, С., 2003.
- Сивов, В. Европейска интеграционна политика, Благоевград, 2005.
- Тод, Е. Залезът на империята, С., 2003.
- Бек, У. Световното рисково общество, С., 2001.
- Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизацията и преобразуването на световния ред, С., 1999.
- Чомски, Н. Хегемония или оцеляване. Американският стремеж към глобално господство, С., 2003.
- Шемятенков, В. Г. Евро – две страни одной монеты, М., 1998.
- Шулце, Х. Държава и нация в европейската история, С., 2002.